

Geleneksel ve Modern Dokuda Morfolojik Farklılıkların İncelenmesi: Alsancak-Kemeraltı-Basmane Kent Doku Örnekleri

Şule Aygün¹, İrem Ayhan Selçuk², Neslihan Karataş³

Özet

Tarihi çevre kavramı, tarihsel, mimari, anıtsal ve arkeolojik değerleri ile tamamlayıcı özellik gösteren ve birkaç sokağın bir araya gelerek bütünlük oluşturduğu alanlar olarak ifade edilebilir (Mazi, 2009). Dolayısıyla, tarihsel özelliğe sahip kentsel alanların korunması ve geliştirilmesi için kullanılacak politika ve stratejilerin amacına ulaşabilmesi için doğru biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, İzmir'in geleneksel ticaret merkezi niteliğindeki Alsancak-Kemeraltı-Basmane alanı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. İzmir Kenti'nin ilk kuruluş yeri olarak yaklaşık dört yüz yıldır süregelen ve mekânsal örgütlenme düzeni ve ahilik geleneği gibi somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin birlikteliğine dayanan ticaret ve el sanatları ile özgün bir niteliğe sahip tarihsel çevre niteliğinde olması; bu alanın seçilmesindeki temel dayanağı oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı; tarihsel süreçte tartışılan kentsel form ile ilgili teori ve uygulamaları incelemektir. Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan bu yana geçirdikleri fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere kısaca değinilip; kentsel değişim sürecini anlamaya gayret edilmiştir. Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; kentsel formları tarif etmeye yönelik çabalardan yola çıkarak, geleceğin kentleri için, kentsel formun değişim ve dönüşüm süreci tarif edilmeye çalışılmaktadır. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü inceleyerek teori ve uygulamayı birleştirmek için yeni imkanlar sağlamada fırsat oluşturmayı hedeflemektedir. İzmir'in ilk ticaret merkezi Kemeraltı ile günümüz ticaret merkezlerinden Alsancak arasında kalan bölgede geleneksel ve modern doku arasındaki fark; bina dizimi, sokak yapısı, genişlikleri ve parsel yapısı ile açıkça gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar kentsel morfoloji ölçüt değerleri kapsamında incelenerek sayısal değerleri üzerinden karşılaştırma yapabileme şansı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, İzmir, Kentsel bellek, Tipo-morfoloji

1. Giriş

Tarihi çevre kavramı, tarihsel, mimari, anıtsal ve arkeolojik değerleri ile tamamlayıcı özellik gösteren ve birkaç sokağın bir araya gelerek bütünlük oluşturduğu alanlar olarak ifade edilebilir (Mazi, 2009). Dolayısıyla, tarihsel özelliğe sahip kentsel alanların korunması ve geliştirilmesi için kullanılacak politika ve stratejilerin amacına ulaşabilmesi için doğru biçimde analiz edilmesi gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu morfoloji kavramını “yapı bilimi” ve “yapı bilgisi” olarak tanımlamaktadır. Hoşkara vd. (2022); “Kentsel morfoloji” kavramını “kentsel biçimin incelenmesi” olarak tarif etmiş olup; kentsel formun bir alt ölçeği olarak tanımlamışlardır. Faridi (2019) kent morfolojisini kentsel dokunun incelenmesi olarak tanımlamış olup; komşuluk morfolojisi (açık alanlar, binalar) ile insan etkinliği arasındaki etkileşime odaklandığından bahsetmiştir. Faridi'ye (2019) göre kentsel morfoloji; mahalleler, binalar ve mekanların sıralamasında tanınabilir modeller oluşturmayı hedeflemektedir. Kubat ve Topçu (2009) kent morfolojisini açıklarken; yerleşmelerin fiziksel formu

¹ Şehir Plancısı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, sule.aygunn@gmail.com

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, irem.ayhan@deu.edu.tr

³ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, neslihan.karatas@deu.edu.tr

ya da kentsel yapısının incelenmesi olarak tarif etmiştir. Morfolojik analiz kavramını ise; binalar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar gibi yapısal özellikler itibariyle fiziksel gelişim süreçlerinin belirlenmesi olarak tanımlamışlardır. **Sınmaz ve Özdemir (2016)** ülkemizde şehir planlama sürecinin kent morfolojisi ve tipolojisi üzerindeki etkisi vurguladıkları çalışmalarında; geliştirilen planlama yaklaşımlarının planlama çalışmaları gerçekleştirilen alanın iklimsellik, sosyo-kültürel yapı, kimlik ve geleneksel doku gibi özellikleriyle çelişebildiğini ifade etmişlerdir. **Ünlü (2019)** “kentsel morfoloji ve mekanın biçimlendirilmesi” adlı çalışmasında; kentlerin nitelik kazanmasında; kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin; ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarının ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmaları gerektiğinden bahsetmiştir. **Ünlü (2019)** bununla birlikte kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında kurulması gereken ilişkinin de altını çizmiştir. **Gürer (2016)** kent morfolojisinin farklı ülkelerde ele alınış biçimine vurgu yaparken; İngiltere’de kent morfolojisi çalışmalarının coğrafya üzerinden gerçekleştirildiğini; İtalya’da mimari ağırlıklı tipoloji ve morfoloji geleneğinin, Fransa’da Versailles okulunun mimarlık, kent planlama, felsefe, sosyoloji vb. alanlardan araştırmacıları barındırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte temel hedefin ise “kent kuramı geliştirmek” olduğunu belirtmiştir.

Mevcut tarihi dokuların seçilen odak alan ve yakın çevresinde bulunan yerleşmelerdeki durumu gözlenirken geleneksel dokunun güncel doku ile entegrasyonu merak uyandırmıştır. Bu çerçevede, İzmir’in geleneksel ticaret merkezi niteliğindeki Alsancak- Kemeraltı- Basmane alanı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. İzmir Kenti’nin ilk kuruluş yeri olarak yaklaşık dört yüz yıldır süregelen ve mekânsal örgütlenme düzeni ve ahilik geleneği gibi somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin birlikteliğine dayanan ticaret ve el sanatları ile özgün bir niteliğe sahip tarihsel çevre niteliğinde olması; bu alanın seçilmesindeki temel dayanağı oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı; tarihsel süreçte tartışılan kentsel form ile ilgili teori ve uygulamaları incelemektir. Bununla birlikte geleneksel dokunun mevcut doku ile entegrasyon biçimi; mekanın geleceğe dönük projeksiyonunu vermesi açısından da önemlidir. Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan bu yana geçirdikleri fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere kısaca değinilip; kentsel değişim sürecini anlamaya gayret edilmiştir.

Çalışma sonucunda geçmişten günümüze zaman süzgecinden geçip gelen “kent” ve “kentsel form” olgusunun farklı yaklaşımlar çerçevesinde nasıl geliştiği Alsancak-Kemeraltı-Basmane Bölgesi üzerinden incelenmiştir.

Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; farklı kentsel form tanım ve arayışlarından yola çıkarak, geleneksel kent merkezinin değişim ve dönüşümüne yönelik çıkarsamalarda bulunulacaktır. Literatür araştırması ve morfolojik inceleme bağlamında analiz çalışmaları ve arazi incelemesi gerçekleştirilmiştir. Arazi üzerinde analiz ve çıkarımlar sonucunda 4 hektarlık kent doku örnekleri belirlenerek bu alanlar üzerinde yatay ve dikey düzlemde kent doku örnekleri incelenerek; detaylı morfolojik ölçüt değerleri hesaplanmıştır.

2. Tarihsel Süreç: Mekansal-İşlevsel Kimlik

Atay (2011); İzmir’in plan yapımı veya haritalaştırılmasıyla ilgili olarak şanslı bir geçmişe sahip olmadığını belirttiği çalışmasında, planların daha çok körfez bölgesi ile kıyı alanının derinliklerine yönelik gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Kentin yerleşiminin ise Ege kıyılarının girintili çıkıntılı yapısının liman olanağı sağlaması, Smyrna’nın savaşı kimliği ve bereketli toprakları sonucu ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (**Atay,1978**). **Kıray (1998)**; çalışmasında İzmir’in 18.yy’daki ticari yapılanmasının gelişmesinde ve merkez alanın büyüyerek iki kat büyüklüğe ulaşmasında; tam kapasite işleyen liman ve demiryolu ve örgütlü bir haberleşme sisteminin varlığının etkili olduğunu ifade etmiş olup, merkezden dışarı doğru doğrusal olarak yayılan bir kent gelişiminden bahsetmiştir.

Bu yüzyılda doldurulan iç limanla birlikte, Kemeraltı çarşısının perakende ticaret aktivitelerinin yer aldığı bölüm oluşmuştur. Rıhtım özelliğindeki Anafartalar Caddesi'nin yerini iki tarafında çarşıların bulunduğu yeni bir sokak dokusu almış olup; hanlar bu dönemi temsil eden yeni yapılar olarak ön plana çıkmıştır. Hanların yapısında meydana gelen değişim; bugünkü konaklama/otel kullanımlarının merkezde yer alması sonucunu doğurmuştur (Kıray,1998). 19 yy. sonlarına doğru ikili bir yapıya bürünen kent merkezinde, Anafartalar Caddesi'nin oluşturduğu bölüm geleneksel merkez yapısını temsil eden bölüm olarak ön plana çıkmıştır (Bora,1995).

20. yüzyıl başlarına kadar Türk Mezarlığı olan Mezarlıkbaşı mevki'i'nin taşınma kararı sonucu yerini sebze ve meyve hali almış olup; bir başka Türk Mezarlığı da Agora olarak bilinen tarihi kalıntıların üzerine kurulmuştur (Keleş,1991).

1922 yılındaki yangınla birlikte Cumhuriyet dönemine kadar geleneksel yapısını koruyan Kemeraltı'nın, büyük bölümü yanmış olup; Frenk Sokağı ve günümüzdeki Fuar alanının bulunduğu bölge yok olmuştur. Kentte yeni imar hareketleri başlamıştır. 1950'li yıllar Cumhuriyetin ilanından sonraki ikinci önemli dönüm noktası olup; Marshall yardımı ve tarımda mekanizasyonla birlikte kırdan kente göç teşvik edilmiş ve bu durum kentte makroformu da etkileyen gecekondulaşma sorununun başlangıcını oluşturmuştur. 1970'lerden sonra giderek idari, turizm ve perakende ticaret merkezi haline gelen kent merkezinde hızlı bir yapılaşma gösteren alanlar Kemeraltı-Yemişçiler Çarşısı'ndan Basmane'ye kadar olan alandaki bulvarlardır (Kemeraltı Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu,2002).

Bu çalışma İzmir'in tarihi kent merkezi Kemeraltı Bölgesi'nden başlayıp Basmane, Çankaya ve Alsancak Bölgesi'ni kapsayan alanda belirlenen 4 hektarlık alanda; dönemsel olarak gerçekleşen değişimleri morfolojik ölçütler üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle alanın genel özelliklerinden bahsedilecek, Lynch analizi ve diğer morfolojik analizler üzerinden değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

3. Kemeraltı-Basmane ve Alsancak Bölgesi Genel Özellikleri

Gürer (2016) çalışmasında kentsel ölçekte üzerinde durulması gereken fiziksel oluşumların yollar, yapı adaları, parseller, binalar ve açık alanlar olduğundan bahsetmiştir. Bununla birlikte kent morfolojisi ve tipomorfolojinin mevcut dokularda gerçekleşecek yeni düzenlemeler konusunda ipuçları sunmasının yanısıra; kentsel erozyonu önleme yolları konusunda da yol gösterici olduğunu belirtmiştir. Kubat ve Topçu'da (2009) Antakya ve Konya tarihi kent dokularını karşılaştırdıkları çalışmalarında kentsel dokulardaki yol alanlarını, yeşil alanları ve yapılaşmış alanları temel göstergeler olarak ele alarak karşılaştırmalarda bulunmuşlardır.

Alsancak-Basmane-Çankaya-Kemeraltı Bölgesi'nde gerçekleştirilen çalışma kapsamında 1/1000 ölçekli morfolojik analizler gerçekleştirilmiş olup; Gürer'in (2016) bahsettiği morfolojik ölçütler ve Kubat ve Topçu'nun (2009) ele aldığı morfolojik ölçütlere benzer şekilde analizlerde bulunulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda analiz paftaları; yöntem kapsamında tarihsel sürekliliğin sağlanması ve karşılaştırmalı incelemeler sonucu verilerin örtüşmesi sebebiyle tarihsel dönemi oluştururken temel kaynak olarak kullanılmaya imkan sağlar. Morfolojik analizler ile kent dokusunu anlayabilmek, açıklayabilmek ve gelecekte yapılabilecek çalışmalar için 2022 yılının mevcut yapısını gösterebilmek hedeflenmiştir.

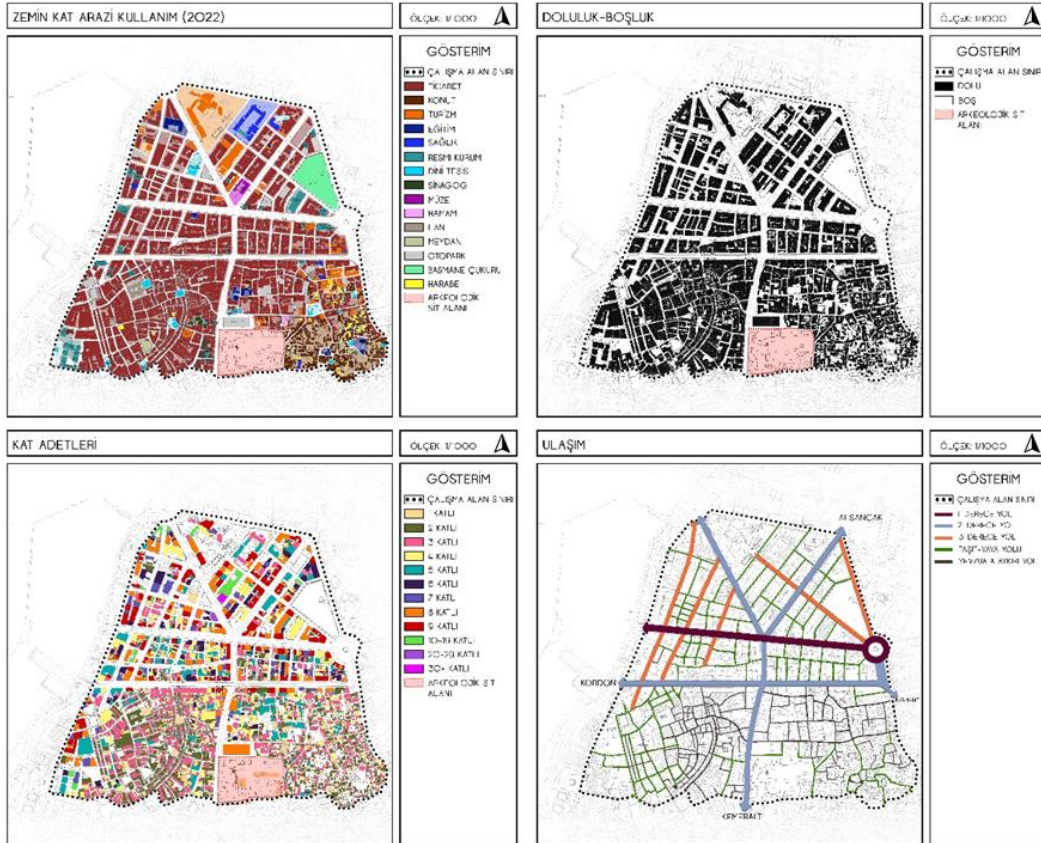
Çalışma alan sınırı ve yakın çevresiyle ilişkileri incelemek mekânın anlam kazanmasında etkili olmaktadır. Arazi kullanım analizi bize çalışma alanının işlevi ve kullanım türleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Çalışma alanı ve çevresinin ticaret ve turizm amaçlı kullanılması İzmir kenti için bölgesel bir odak oluşturmaktadır. Çalışma alanı ve çevresindeki Agora Örenyeri, tarihi camii, kilise, sinagog, türbe, han ve hamamlar turizmi desteklemektedir.

Ulaşım analizi çalışma alanının morfolojik kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Modern ve geleneksel doku arasındaki yol kademelenmesini net bir şekilde ifade eder. Geleneksel dokudaki organik yollar modern dokuda yerini grid plana bırakmıştır. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde yaya temelli yollar bulunurken; Alsancak bölgesinde tramvay, taşıt ve bisiklet yolları eklenerek karma bir yapı oluşmaktadır. Çankaya geleneksel ve modern doku arasında geçiş bölgesi oluşturur. Geleneksel dokuda bulunan meydanlara yalnızca yaya ulaşımı ile erişilebiliyorken modern dokudaki meydanlar geniş caddelerin birleştiği veya son bulduğu; taşıt, tramvay gibi farklı ulaşım alternatiflerinin sağlandığı mekanlar olmuştur.

Yapı durumu analizi çalışma alanı içerisinde bulunan yapıların onarım gerektirip gerektirmediğini, onarım gerekiyorsa ne tür bir onarıma ihtiyaç olduğunu ve harabe yapıları gösterir. Yapı durumu analizi ile Kemeraltı ve Basmane bölgelerinin çoğunlukla kötü durumda Alsancak bölgesinin ise iyi durumda olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinin yapı durumlarında geleneksel yapıda korunan yapıların bulunması etkilidir. Alsancak bölgesi ise yenilenmiş modern dokusu ile onarım gerektirmeyen yapılara sahiptir. Çankaya bölgesi bu analiz ile de geçiş oluşturmaktadır.

Yapı nizamları analizi bina-parcel tipolojisi ve binaların birbirleri arasında nasıl bir düzen içerisinde konumlandığını gösterir. Geleneksel dokuda bitişik nizam düzeninde yerleşmiş olan ticaret alanları bölge içerisinde insan etkileşimini artırma etkisine sahiptir. Modern doku için de zemin kattaki ticaret alanları için geçerli olan bu etken kat yüksekliği etkiyle etkisini kaybetmektedir. Ayrık nizamlı yapıları genellikle eğitim tesisleri, otel ve resmî kurumlar oluşturmaktadır.

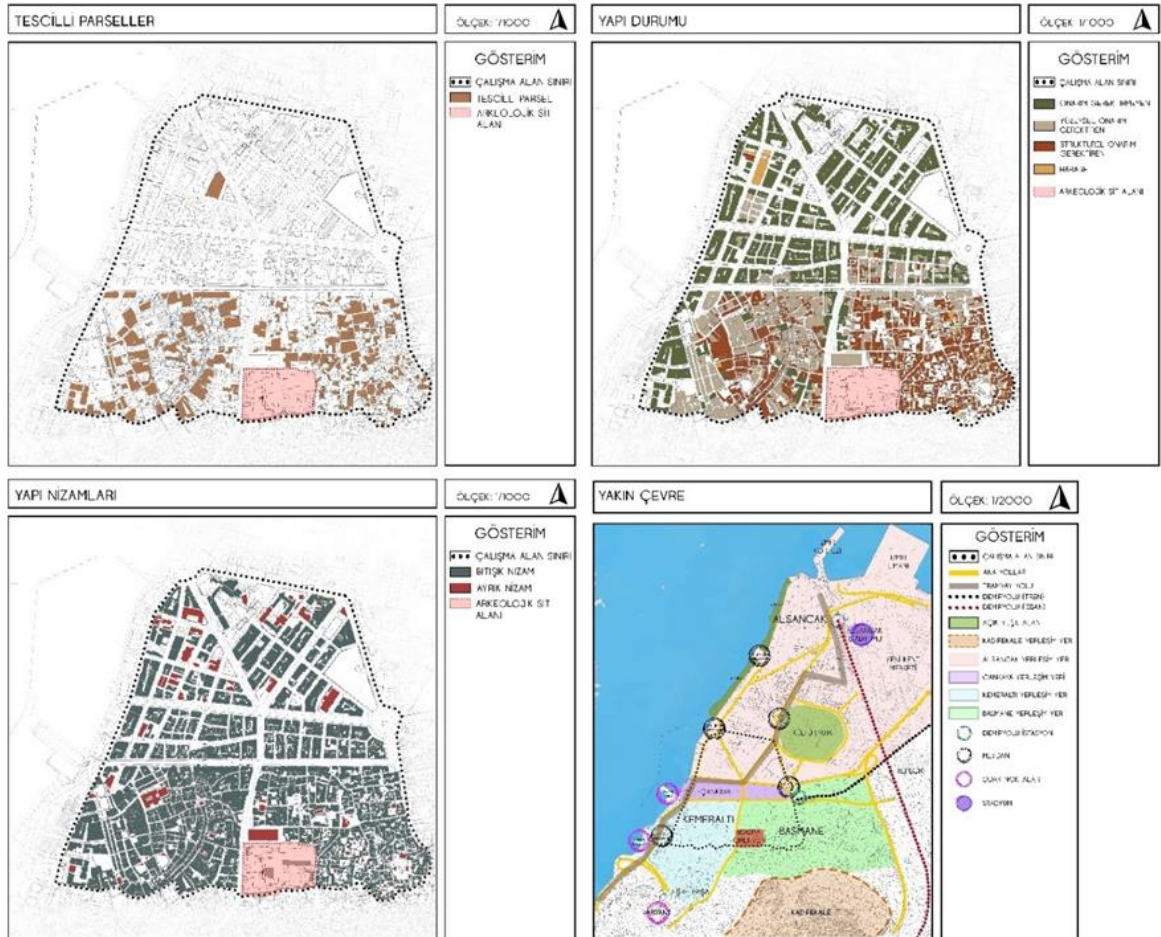
Şekil 1 Morfolojik Analizler 1

Yapı yükseklikleri dikey düzlemdeki farklılaşmayı ortaya koymakla beraber geleneksel ve modern doku arasındaki farkı da net bir biçimde göstermektedir. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde az katlı yapılar ile insan ölçeğine yaklaşırken Alsancak bölgesinde insan ölçeğinin sınırlarını aşan çok katlı yapılar, geleneksel kültürün dışında mekanlar oluşturmaktadır. Çankaya bölgesi kat yüksekliklerindeki çeşitlilik ile geçiş oluşturma özelliğini bu analiz ile de göstermektedir.

Doluluk-boşluk analizi bize parsel üzerinde yapı bulunup bulunmadığını ve kent içerisinde açık alanların varlığını gösterir. Alan genelinde açık alanların oldukça az bulunmakta ve parsellerin büyük kısmı dolu bir işleve hizmet etmektedir.

Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde tescilli yapılar yoğunlukla bulunmaktadır. Tescilli yapıların büyük bölümü harap durumdadır, kimisi yanmıştır ya da virane durumdadır. Yapıların kullanılamaz durumda olması kapsamında alınan mail-i inhidam kararları da alandaki ciddi problemlerdir. Özellikle alanda yer alan kimi yıkılacak düzeyde olup ancak tescilli olan yapılara halen müdahale edilememesi de önemli bir sorundur. Tescilli yapılar dışındaki yapılara verilen yüksek yapılaşma haklarının tescilli yapıları olumsuz yönde etkileyeceği açıktır. Böyle bir karar ayrıca kentsel dokunun korunması ilkesi ile çelişkilidir.

Şekil 2 Morfolojik Analizler 2

4. Kemeraltı-Basmane-Alsancak Bölgesi LYNCH Analizi

Kevin LYNCH'in 'The Elements of a City' kavramlarına göre LYNCH analizi oluşturulmuştur. Bu analiz sentez niteliğinde olup morfolojik çalışmayı desteklemektedir. Alsancak, Çankaya, Kemeraltı-Basmane, Kemeraltı ve Basmane kent doku örneklerinde analiz uygulanmıştır. Odak noktaları, yollar, bölgeler, nirengi noktaları ve sınırlar kent doku örneklerinde geleneksel ve modern doku farkını açıkça ortaya koymaktadır.

Alsancak kent doku örneğinin ana yollarını Şair Eşref Paşa, Gazi Osman Paşa ve Gazi Bulvarı oluşturmaktadır. Odak noktaları donatı alanı olan Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi ile çok katlı, dikkat çekici ve ticaret alanı bulunan Gürel Tower Rezidansı'dır. Alanın nirengi noktasını çok katlı Hilton Otel sağlamaktadır. Bölge içerisinde genel olarak otel, ticaret ve donatı alanı bölgeleri bulunmaktadır. Alan içerisinde bulunan tramvay yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu kaldırımı bulunan taşıt yollarıdır.

Çankaya kent doku örneğinin ana yolları Gazi Osman Paşa ve Fevzi Paşa Bulvarı'dır. Odak noktaları Çankaya Metro durağı ve Gazi Bulvarı'na dönüşte kalan yol ayrımıdır. Alanın nirengi noktasını İletişim Teknolojileri Çarşısı girişi sağlamaktadır. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile üç bölge oluşmaktadır. Alan içerisinde bulunan asmalı yürüme yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu kaldırımı bulunan taşıt yollarıdır.

Tablo 1 Kemeraltı-Basmane-Çankaya-Alsancak Bölgesi Lynch Analizi

	Alsancak	Çankaya	Basmane-Kemeraltı	Basmane	Kemeraltı
Odak Noktaları	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Gürel Tower	Çankaya Metro Durağı Gazi Bulvarı Dönüşü Yol Ayrımı	Konak Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi Kemeraltı Bulvarı üzerinden giriş noktası	Hatuniye Camii Evliyazade Camii	Sinagoglar Şadırvanlı Camii Şadırvanı
Yollar	Şair Eşrefpaşa Gaziosmanpaşa Gazi Bulvarı	Gaziosmanpaşa Fevzipaşa Bulvarı	Gaziosmanpaşa Bulvarı Anafartalar Caddesi	İpek Caddesi Anafartalar Caddesi	İpek Caddesi Anafartalar Caddesi
Bölgeler	Otel Ticaret Alanı Donatı Alanı	3 ayrı ticaret bölgesi	Donatı alanı ve diğer 3 bölgeyle toplam 4 bölge	Ticaret Otopark İbadet tesisi Açık alan	Ticaret İbadet
Nirengi Noktaları	Hilton Oteli	İletişim Teknolojileri Çarşısı	Polis Anı Evi	Şifalı Lüks Hamamı	Şadırvanlı Camii Hisar Camii
Sınırlar	Tramvay Yolu	Asmalı yürüme yolu	Sundurmalı yürüme yolu	Sınır özellikli alan bulunmamaktadır.	Sundurmalı yürüme Yolları

Basmane-Kemeraltı kent doku örneğinin ana yolları Gazi Osman Paşa Bulvarı ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları Konak Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi ve Kemeraltı'na bulvar üzerinden giriş noktasıdır. Alanın nirengi noktasını Polis Anı Evi sağlamaktadır. Bölge içerisinde diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan üç bölge ve donatı alanı ile dört bölge oluşmaktadır. Alan

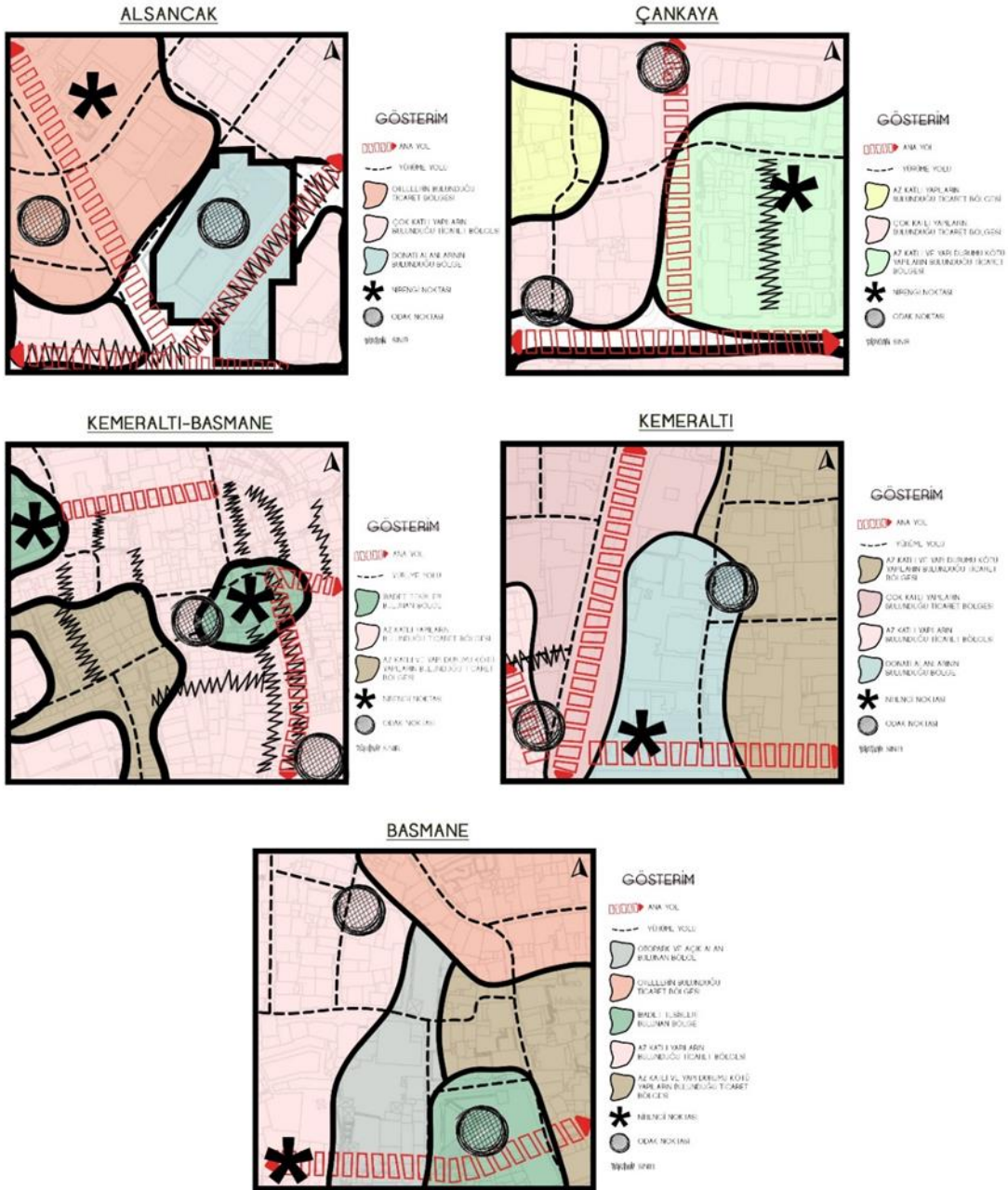
içerisinde bulunan sundurmalı yürüme yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Şekil 3 LYNCH Elemanları

Basmane kent doku örneğinin ana yolları İpek Caddesi ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları Hatuniye Camii ve Evliyazade Camii'sidir. Alanın nirengi noktası Şifalı Lüks Hamamı'dır. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan üç bölge, ibadet tesisi bölgesi ve otopark ve açık alandan oluşan beş bölge bulunmaktadır. Alan içerisinde sınır özelliği taşıyan bir unsur bulunmamaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Kemeraltı kent doku örneğinin ana yolları İpek Caddesi ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları sinagoglar ve Şadırvanaltı Camii şadırvanıdır. Alanın nirengi noktaları Şadırvanaltı Camii ve Hisar Camii'dir. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan iki bölge ve ibadet tesisi bölgesi ile üç bölge oluşmaktadır. Alan içerisinde bulunan sundurmalı yürüme yolları sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Şekil 4 LYNCH Analizi

Geleneksel dokuyu yansıtan Kemeraltı Bölgesi'nden Modern dokuyu yansıtan Alsancak Bölgesi'ne kadar tarihsel süreç içerisinde odak noktalarının önceleri sinagog ve şadırvanlar; zamanla yerini camilere bıraktığı, günümüze yaklaştıkça ulaşım öğelerinin odak noktaları olarak ön plana çıktığı; modern dönemi yansıtan Alsancak Bölgesi'nde ise Müze ve Kule'nin odak noktasını oluşturduğu tespit edilmiştir. İki ayrı dönemi yansıtan Kemeraltı Bölgesi ile Alsancak Bölgesi'nde odak noktalarında meydana gelen farklılaşma dönemlerin özelliklerini ortaya koyması açısından önemlidir. Nirengi noktaları da Cami-Hamam-Müze-Cami ve Yüksek katlı otel binası olarak dikkat çekmektedir.

Sınırlar ise belirli bir hat oluşturan yürüme yolları iken; Alsancak Bölgesi'nde modern dokuya geçişle birlikte yürüyüş yolu değil, tramvay yolunun sınır olarak gözlemlendiği belirtilebilir.

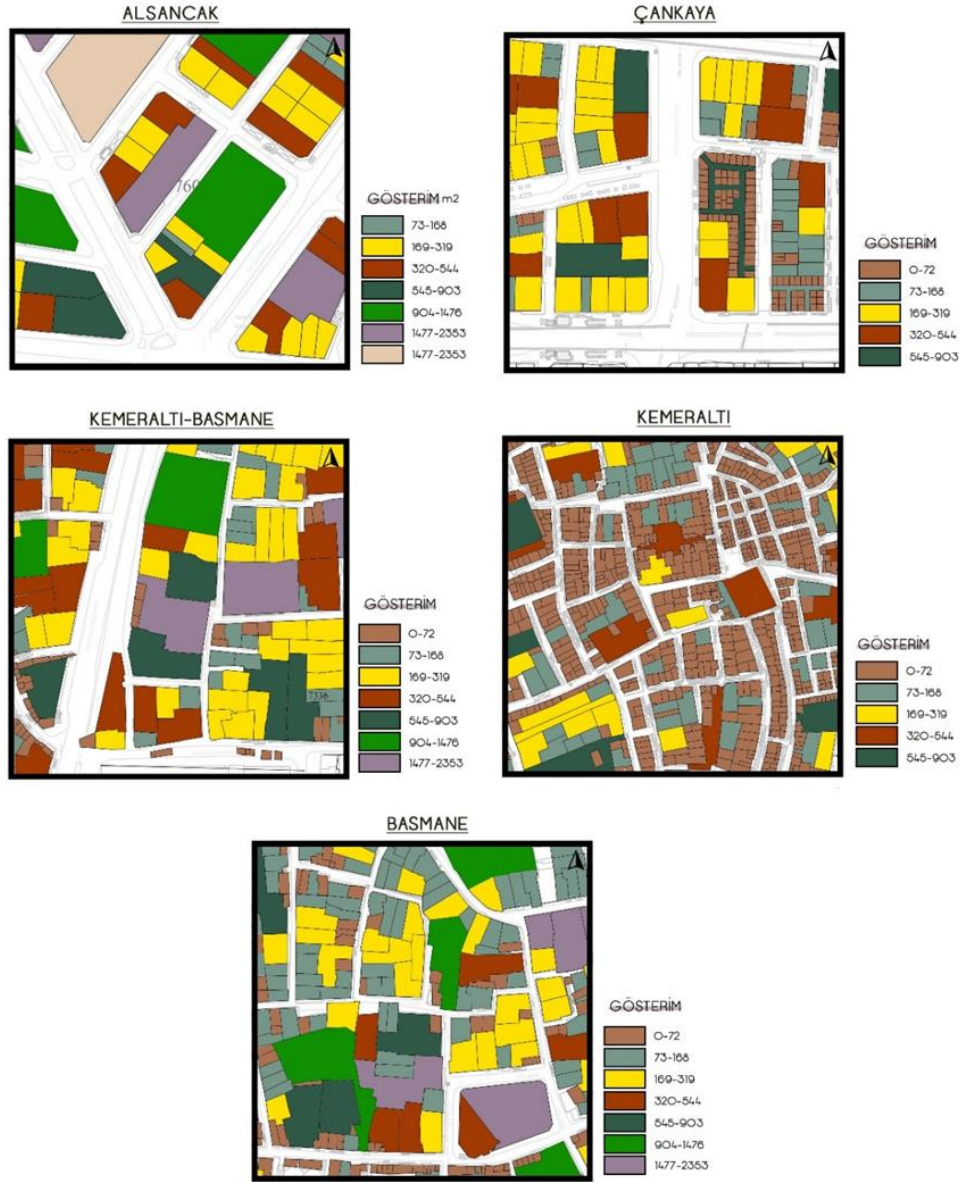

Bununla birlikte geleneksel dokuda ulaşım ilişkilerini kuran yol özellikleriyle; modern dönem arasında da ölçek olarak önemli farklar olduğu gözlemlenmiştir.

4.1. Parsel Büyüklükleri Analizi

Parsel büyüklükleri analizi dokular arası farklılığı ortaya koymada etkilidir. Kent doku örneklerine bakıldığında geleneksel dokudan modern dokuya geçişte parsel büyüklüklerinin arttığı analiz edilmiştir. Geleneksel dokuda maksimum 545-903 metrekare aralığında parseller bulunurken modern dokuda 1477-2353 metrekare aralığında parseller bulunmaktadır. Kemeraltı ve Çankaya bölgesinde parsel büyüklüklerinin 545-903 m² aralığını aşmadığı, Alsancak, Basmane ve Kemeraltı-Basmane bölgelerinde ise 1477-2353 m² aralığında parseller yer aldığı tespit edilmiştir.

Geleneksel dokuda geniş parseller daha çok otopark veya meydan olarak kullanılırken modern dokuda ticaret alanları görülmektedir. Modern dokudaki küçük parseller yüksek katlı binalar ile değerlendirilirken geleneksel dokuda 1-2 katlı ticaret alanları görülmektedir.

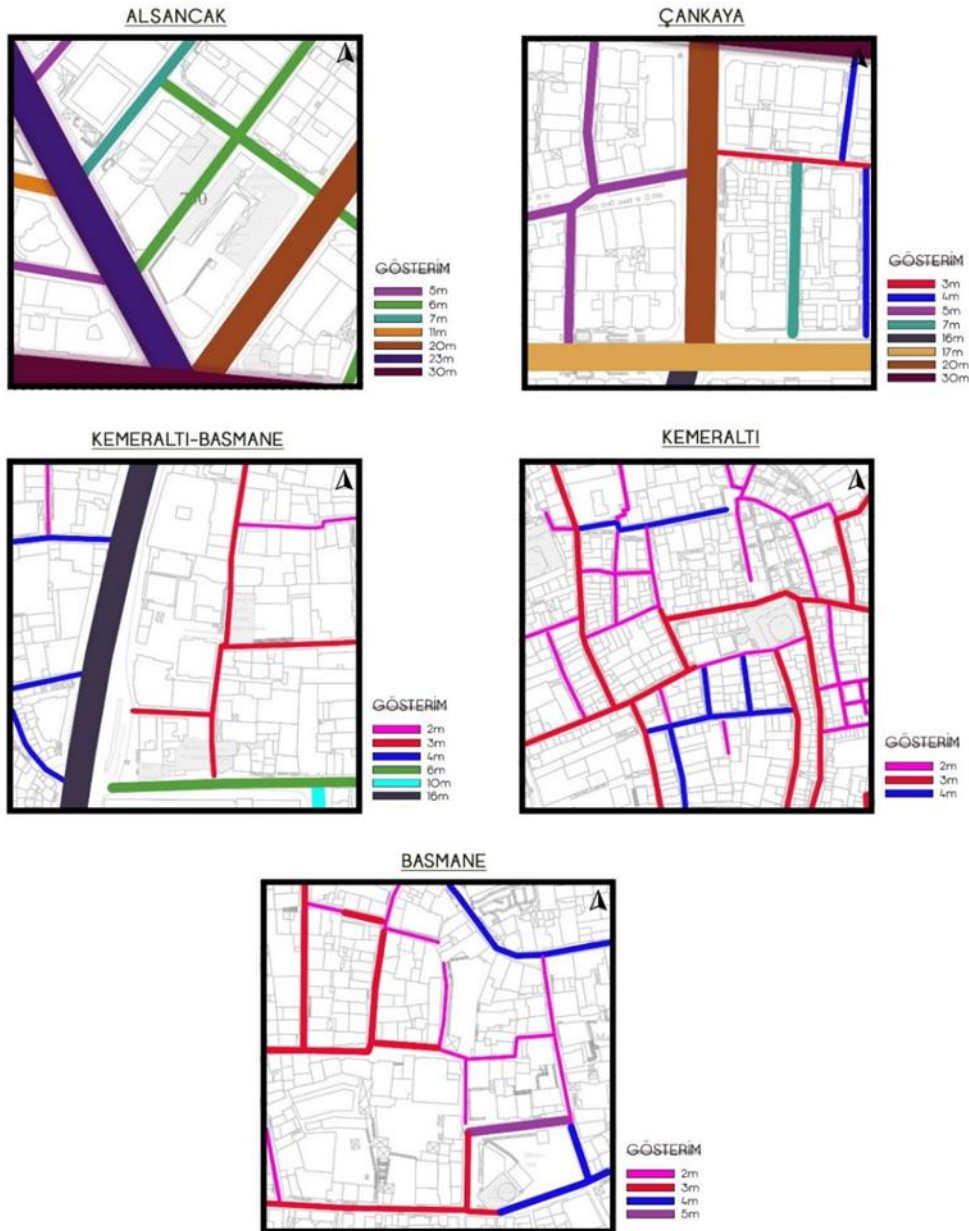

Şekil 5 Parsel Büyüklükleri Analizi (m²)

4.2. Yol Genişlikleri Analizi

Yol genişlikleri analizi kent doku örneklerinde morfolojik farklılığı ortaya koyan önemli unsurlardan biridir. Geleneksel dokuda en fazla 5 metrelik yollar bulunurken modern dokuda 30 metreye ulaşan yollar bulunmaktadır. Yollar geleneksel dokuda organik formda bulunurken modern dokuda belirli akslar belirlenmiştir. Modern dokuda yollar, taşıt, bisiklet, tramvay ve yaya gibi çeşitli kullanıcılara hizmet verirken geleneksel dokuda çoğunlukla yaya odaklı hizmet vermektedir. Geleneksel dokuya ait bir özellik olan çıkmaz sokaklar; modern dokuda yerini sürekliliği olan yollara bırakmaktadır.

Şekil 6 Yol Genişlikleri Analizi

4.3. Kemeraltı-Basmane-Alsancak Bölgesi Kent Doku Örneklerinde Morfolojik Analizler

Çalışma kapsamında tarihi kent merkezi Kemeraltı bölgesinden başlayıp; günümüze kadar dönüşerek bugünkü halini alan mekânsal dokuyu temsil eden 4 hektarlık alanda; farklı dönemlere

ait dokuların kentsel morfoloji ölçütleri ile analiz edilmesi hedeflenmiştir. Kentsel morfoloji elemanlarını oluşturan kentsel açık alanlar, sokaklar, parseller, binalar ve yapı adaları bazında gerçekleştirilen ölçütler üzerinden gerçekleştirilen hesaplar; mekânı anlamının ve tipolojik çözümlenmeleri oluşturmanın araçları olarak kullanılmıştır.

İncelemeler sonucunda ortalama parsel büyüklüğü, parsel-cephe genişliği, parsel derinliği, ön bahçe mesafesi, arka bahçe mesafesi, kat yüksekliği, sokak genişliği, sokak uzunluğu; bina yoğunluğu, parsel sayısı/hektar, sokak alanı büyüklüğü, yapılaşmış alan büyüklüğü ve açık alan büyüklüğü değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 2 Kentsel Morfoloji Ölçütleri

Ölçüt adı	Alsancak	Çankaya	Basmane-Kemeraltı	Basmane	Kemeraltı
Ortalama Parsel Büyüklüğü (m ²)	469,8	99,1	193,9	157,1	36,6
Ortalama Parsel-Cephe Genişliği (m)	19,7	7,6	9,3	9,8	4,4
Ortalama Parsel-Cephe Genişliği (m)	12,4	6,1	9,5	10	4,7
Ortalama Ön Bahçe Mesafesi (m)	0,39	0	0	0,16	0
Ortalama Arka Bahçe Mesafesi (m)	1,8	0,4	0	0,2	0
Ortalama Kat Yüksekliği (kat)	7,5	4,4	2,4	2,7	3,2
Ortalama Sokak Genişliği (m)	17,6	15,6	7,6	6	4,6
Ortalama Sokak Uzunluğu (m)	110,4	107,2	82,2	95	53,1
Bina Yoğunluğu (bina/ha)	17,5	36,5	51,7	66,2	162,7
Parsel Sayısı/ha	11,5	50	39,2	54,7	205,2
Sokak Alanı Büyüklüğü (m ²)	17.341	20.346	9544	5583	9910
Yapılaşmış Alan Büyüklüğü (m ²)	14.228	18.357	27.753	26.573	29.047
Açık Alan Büyüklüğü (m ²)	14.032	1296	2702	7842	1042

Ölçüt değerleri incelendiğinde; farklı dönemleri temsil eden beş bölge arasındaki farklılıklar açıkça görülmektedir. Bu farklılıklardan bir tanesi de geleneksel dokuda parsel boyutunun küçük ancak parselde bulunan bina sayısının fazla olmasıdır. Bu durum geleneksel dokudaki yapı yoğunluğunun modern dokuya kıyasla daha fazla olması sonucunu ortaya çıkarmakta; sosyal ilişkilerin daha yakın alanda, daha kısa mesafelerde çözülmesi durumunu meydana getirmektedir. Erişilebilirlik anlamında da modern dokuya kıyasla daha avantajlı alanlar ortaya çıkarmaktadır.

Geleneksel dokuda yatayda büyüme anlayışı hakim iken modern dokuda dikeyde büyüme anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Bu durum kentsel dokudaki yayılmanın etkisiyle birlikte geçmiş dönemdeki morfolojinin sürdürülmesi durumunda ortaya çıkacak merkezden uzaklaşmaya karşı oluşturulan ve merkeze yakın olmak istemenin ortaya koyduğu bir mekanizma olarak da düşünülebilir. Geleneksel dokuda belli alanlara denk gelen parsel sayısı modern dokuya göre fazlayken modern dokuda kat yüksekliği, parsel büyüklüğü ve parsel-cephe genişliği; bir sonraki dönemin özelliklerini ortaya koyan araçlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel dokuda sokak genişliği ve uzunluğunun az olması ticaretteki alışılmış düzeni ifade etmektedir. Bu durum dönemin mekânsal doku oluşumunda yürünebilirlik ve binek hayvanları kullanımının da bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu yakın olma durumu insanlara sosyalleşebilme fırsatı sağlamakta olup; kısa mesafelerde pek çok gereksinime hizmet eden ticaret ögelerine erişim imkanı ve insan ölçeğinde bir yaklaşım söz konusudur.

Modern dokuda ise etkileşim yüzeyi arttıkça geleneksel dokuya kıyasla sosyal ilişkiler zayıflamakta; insanları bireyselliğe yönlendiren kopuş başlamaktadır.

Geleneksel dokuda yapılar parsel ön ve arka bahçe mesafesi bırakılmadan yerleştirilmişken; modern dokuda daha çok arka bahçe mesafeleri bırakılmıştır. Dolayısıyla geleneksel dokuda oluşturulan yüzü sokağa dönük, yapılarla tanımlanmış alanlar; modern dokuyla birlikte yerini etkisi sosyal alanlarda da kendini gösteren sokağın kullanım yoğunluğunu azaltan, özel mülkiyete konu olan parsel alanlarına doğru bireyleri çekmesi olası mekânsal dokulara dönüşmüş alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3 Kentsel Morfoloji Ölçütleri

Ölçüt Adı	Alsancak	Çankaya	Kemeraltı-Basmane	Kemeraltı	Basmane
Parsel Alanı/Açık Alan	1,54	15,3	11,3	28,9	4,39
Parsel Alanı/Yapılaşmış Alan	1,52	1,08	1,1	1,04	1,3
Parsel Alanı/Sokak	1,25	0,97	3,19	3,04	6,16
Sokak/Açık Alan	1,24	15,7	3,53	9,51	0,71
Sokak/Yapılaşmış Alan	1,22	1,1	0,34	0,34	0,21
Sokak/Parsel Alanı	0,8	1,03	0,31	0,33	0,16
Yapılaşmış Alan/Açık Alan	1,01	14,2	10,3	27,9	3,39
Yapılaşmış Alan/Sokak	0,82	0,9	2,91	2,93	4,76
Yapılaşmış Alan/Parsel Alanı	0,66	0,93	0,91	0,97	0,77
Açık Alan/Yapılaşmış Alan	0,99	0,07	0,1	0,04	0,3
Açık Alan/Parsel Alanı	0,81	0,06	0,28	0,11	1,4
Açık Alan/Sokak	0,65	0,07	0,09	0,03	0,23

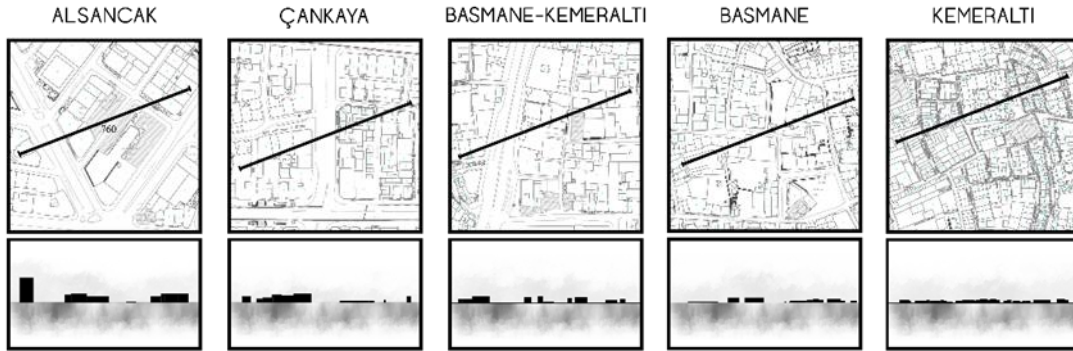
Parsel, yapılaşmış alan, açık alan ve sokak ölçüt değerleri kendi aralarında oranlanarak tipolojik değerler ortaya çıkarılmıştır. Parsel tipolojisi, sokak tipolojisi, yapılaşmış alan tipolojisi ve son olarak açık alan tipolojisi oluşturulmuştur. **Tablo 2**'deki ölçüt değerleri **Tablo 3**'ü belirlemektedir. Yapıların parselde kapladığı alanlar ve birbirleriyle aralarındaki ardışık yerleşmeleri ile yapılaşmış alan tipolojisi, geleneksel dokuda modern dokuya göre daha yüksek değerlere ulaşmaktadır. Sokak tipolojisinde dar ve kısa sokakların varlığı geleneksel dokuda düşük değerler almamıza sebep olurken; modern dokuda yapılaşmış alan, parsel büyüklükleri ve sokak genişlikleri geleneksel

dokuya göre daha büyük olduğu için sokak ölçütü ile oranlandığında modern dokuda daha yüksek değerler elde edilmiştir. Açık alan tipolojisinde modern dokuda bulunan geniş meydanlar, arka ve ön bahçe mesafeleri ile geleneksel dokuya göre daha yüksek değerlere ulaşılmıştır. Geleneksel dokuda genel olarak parselin tamamında doluluk yaratma amacı hakimken; modern dokuda dönemin getirdiği yasal düzenlemelerin de etkisiyle açık alan değerleri ve dolayısıyla yapı ve parsel ilişkileri arasında oluşturulmaya çalışılan denge unsuru daha fazla gözlemlenmektedir. Bu durum parsel tipolojisini de etkileyerek karşılaştırmalı ölçütlerde parsel ile açık alan değerleri oranlandığında geleneksel dokuda daha yüksek değerlere ulaşılmasına neden olmaktadır.

4.3.1. Dikey Düzlemde Farklılaşmalar

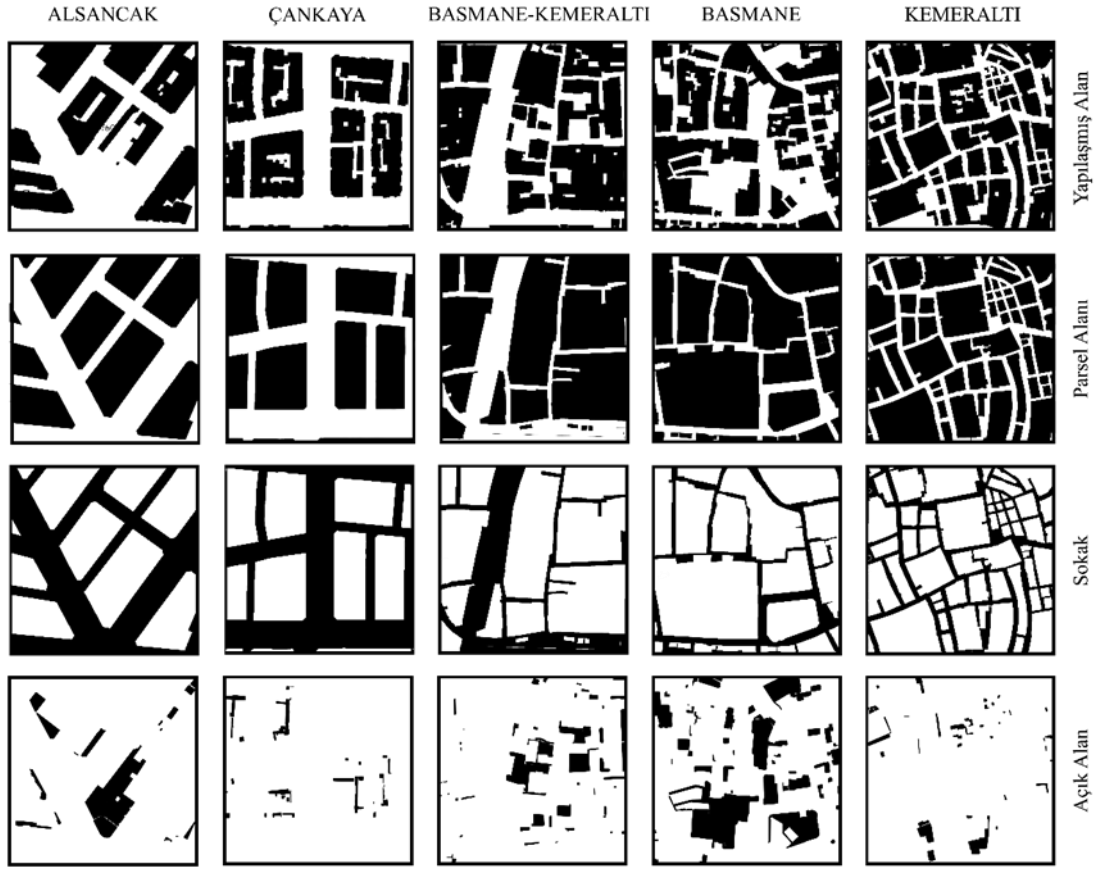
Alsancak, Çankaya, Kemeraltı-Basmane, Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde belirli bir doğrultuda kesit alınarak dikey düzlemde farklılaşmalar incelenmiştir. Modern doku Alsancak bölgesinde çok katlı, geleneksel doku Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde az katlı yapılar bulunmaktadır. Dikey düzlemde alınan kesit ile dokular arasında yol genişlikleri farkını da gözlemek mümkündür. Bu farklılaşma ile zaman içerisinde ticaret bölgesi olan Kemeraltı ve Alsancak bölgeleri arasında doku sürdürülebilirliği sağlanamadığı tespit edilmiştir. Geçmiş göz önüne alınmadan tamamen dönemin şartlarını destekleyen, alışılmış düzeni reddeden bir ticaret modeli geliştirilmiştir. Birbirine yakın bu iki farklı ticaret bölgesi sosyolojik bağlamda da zıtlık oluşturmaktadır. Bir anda ticaretin hitap ettiği kalabalık hedef kitle değişmiş, bireyselliğe ve yüksek katlı ofis stiline geçiş yapılmıştır.

Şekil 7 Dikey Düzlemde Farklılaşma

4.3.2. Yatay Düzlemde Farklılaşmalar

Yatay düzlemde farklılaşmalar kapsamında yapılaşmış alan, parsel alanı, sokak ve açık alan dokusu incelenmiştir. Beş bölge arasındaki farklılıklar doku çalışması ile ortaya konulmuştur. Yatay düzlemde farklılaşma Tablo 3'teki ölçüt değerlerini görsel olarak ifade etmektedir. Yatay düzlemdeki farklılaşma ile modern dokudan geleneksel dokuya geçişte organik formlar artmakta, parsel büyüklükleri ve sokak genişlikleri azalmaktadır. Geleneksel doku içerisinde insanın temas edebileceği yüzey alanı çeşitlenirken modern dokuda keskin akslar üzerinde planlanmış bir mekan yaratıldığı söylenebilir.

Şekil 8 Yatay Düzlemde Farklılaşma

5. Sonuç

Bu çalışma dönemsel olarak ortaya çıkan mekânsal dokular arasında geçmişin ve bugünün avantajları ile dezavantajlarının analiz edilerek değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik planlama çalışmaları açısından morfolojik ölçütlerin araç olarak kullanılabilirliğini tartışmaya açıyor olması açısından gelecekteki araştırmalar için fırsatlar ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tarihsel-coğrafi yaklaşımın, mekân dizimi yönteminin ve tipomorfolojik analizlerin kent araştırmacıları için çok değerli olabileceğini göstermektedir. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü göstermek ve teorik araştırma ve pratik planlama stratejilerini birleştirmek için potansiyel olasılıklar bulma şansı sağlamaktadır. İzmir'in ilk ticaret merkezi Kemeraltı ile günümüz ticaret merkezlerinden Alsancak arasında kalan bölgede geleneksel ve modern doku arasındaki fark; bina dizimi, sokak yapısı, sokak genişlikleri ve parsel yapısı ile açıkça gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar kentsel morfoloji ölçüt değerleri kapsamında incelenerek sayısal değerleri üzerinden karşılaştırma yapabilme şansı sağlamaktadır. Bu morfolojik çalışma sosyolojik bir bakış açısıyla birlikte desteklendiğinde; gelecek çalışmalar için etkili olacaktır.

Yaşama kültüründeki değişim, şehrin ana arterlerinin değişmesi, nüfus artışı ve beraberinde getirdiği yapı stoku gibi sebepler şehirlerin modernleşmesinde etkili olan faktörlerdir. Modernleşme, sanat ve estetik algısının değişmesi gibi sebepler koruma kavramını geri plana itmiştir. Bu çalışma ile kent merkezi içerisindeki konut geleneğinin çeşitliliğini, tarihsel süreç içinde sergilediği değişimleri gözlemlemek mümkün hale gelmiştir.

Alsancak ticaret merkezinde mekanın toplumsal amaçlar için şekillenmesi fikri yerini yüksek katlı ofis stiline bırakmış olup; bireysellik ön plana çıkmıştır. Dikeyde büyüme ile ticaretteki geleneksel alışlagelmiş modelin dışına çıkmıştır. Geleneksel dokunun insan ölçeğinde yapısı; günlük rutin içerisinde kentsel mekanın bütüncül bir şekilde algılanabilmesinde etkili olurken; modern dokuda insan ölçeğinin dışına çıkılmasının bir sonucu olarak mekanın bütüncül olarak algılanması imkansız hale gelmiştir.

Sonuç olarak İzmir'in geleneksel ticaret merkezi Kemeraltı Bölgesi'nden başlayıp; günümüzün modern ticaret alanlarını oluşturan Basmane ve Çankaya Bölgesi'ne doğru morfolojik yapıda gerçekleşen değişim ve dönüşümler; gelecek dönemlere ilişkin mekânsal dönüşümün projeksiyonunun yapılmasına yönelik veri oluşturması açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Atay, Çınar (1978). *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Atay, Çınar (1998). *Osmanlıdan Günümüze İzmir Planları*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Bora, Siren (1995). *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*. İzmir: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (2002). Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu
- Faridi, Rashid (2019). Urban Morphology: Introduction and Evolution. <https://rashidfaridi.com/2019/09/12/urban-morphology-introduction-and-evolution/>
- Gürer, T. K. (2016). Tipomorfoloji: Kentsel Mekanın Yapısını Anlamak. *İdealkent Dergisi*, Sayı:18, Cilt:7, s.8-21. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdfs/44076>, Erişim Tarihi: 15.04.2023.
- Hoşkara, Şebnem ., Cömert, N. Z. ., & Koç, Özge S. (2022). *Mimarlık ve Kent Planlama Eğitiminde Kentsel Morfoloji*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara), 1255–1272. Geliş tarihi gönderen <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/176>
- Keleş, Nezahat (1991). Geçmişten Çağrı, (Yayınlanmamış Çalışma).
- Kıray, Mübeccel (1998). Örgütlemeyen Kent: İzmir (2.Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. (1998). Kentleşme Yazıları (2. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kubat, A. S. ve Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açından Karşılaştırılması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/84093103/Antakya_ve_Konya_tarihi_kent_dokularinin_morfolojik_a%C3%A7idan_kar%C5%9Fila%C5%9Ftirilmesi_1, Erişim Tarihi: 15.04.2023.
- Mazı, F. (2009). Tarihi Çevrenin Korunmasında Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi. *Mevzuat Dergisi*, Yıl:12, Sayı:138, Haziran 2009, ISSN 1306-0767. Erişim Adresi: <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/06a/01.htm#:~:text=Tarihi%20C3%A7evre%3B%20tarihsel%2C%20mimari%2C,g%C3%B6steren%20dokular%C4%B1n%20olu%C5%9Fturdu%C4%9Fu%20kent%20yerle%C5%9Fmeleridir>, Erişim Tarihi:21.04.2023.
- Sınmaz, S. ve Özdemir, H. A. (2016). Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme. *İdealkent Dergisi*, Sayı:18, Cilt:7, s.80-115, erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/464519>, erişim tarihi: 15.04.2023.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi:15.04.2023
- Ünlü, T. (2019). *Kentsel Morfoloji ve Mekanın Biçimlendirilmesi*, “Değişkent” Değişen Kent, Mekan ve Biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, s.59-70. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/329894930_Kentsel_morfoloji_ve_mekanin_bicimlendirilmesi, Erişim Tarihi: 15.04.2023.